

8. Державний архів Рівненської області. – Ф. 192. – Оп. 2. – Од. зб. 65. – Арк. 5.

9. Там само. – Од. зб. 22. – Арк. 3.

Мирослав Борисенко

(м. Київ)

ЗМІНА ЗМІСТУ ДОЗВІЛЛЯ ЖИТЕЛІВ МІСТ УКРАЇНИ В 20 – 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

Висвітлюється зміна владою змісту дозвілля мешканців міст України в 20 – 30-х роках ХХ ст.

Освещается смена властью смысла досуга жителей городов Украины в 20 – 30-х годах ХХ в.

У період індустріалізації, розвитку комунікацій та урбанізації змінюється стиль життя людини у великому місці, його ритм та форма. Історична реконструкція побуту міських жителів у період сталінізму має особливе значення для історіографії, оскільки саме тоталітарна держава намагається встановити повний контроль над усіма сферами людської життєдіяльності – розподілом, вихованням, працею та дозвіллям. Таким чином, предметом дослідження запропонованої теми є двохвекторний процес: насадження нового стилю дозвілля людини, нормування відпочинку та розваг міського мешканця з боку влади та адаптація громадян до нових умов, витворення нових методів рекреації.

Дозвілля людей в умовах тоталітаризму є недостатньо досліджене у вітчизняній історіографії. Однак, оскільки традиційно в радянській науці досить сильні позиції мала соціально-економічна історія, то маємо достатньо загальних робіт, в яких висвітлюється матеріальне становище пролетаріату, зміни робочого дня, становлення різних форм дозвілля – спорту, кінофікації, самодіяльності тощо [1]. Організація нових форм дозвілля через впровадження радянської обрядовості висвітлена також у працях В. Келембетової, Т. Гірник, Ю. Гошко та інших авторів [2]. Як і у більшості творів радянського періоду, в цих працях великий масив використаних джерел часто губиться під тиском ідеологічної фразеології партійних функціонерів.

Сучасні дослідження українських та зарубіжних авторів базуються на нових досягненнях гуманітарних наук й позбавлені догматичності у судженнях. Варто згадати цікаву загальну монографію з повсякденної історії України київського центру культурних досліджень [3] та праці зарубіжних авторів [4].

З часу панування більшовиків питання перебудови побуту та відповідно формування нових форм людського дозвілля стало надзвичайно гостро. Й хоча в царській Росії вже існував певний досвід організації дозвілля робітників на основі благодійних організацій, більшовики повністю від нього відмовилися [5]. Для дизайнерів культури 1920-х років дозвілля стало лише рекреаційною сходинкою в революції побутових практик. Оскільки згідно культурних уявлень більшовиків людина позбавлялася індивідуальних рис, то вся життєдіяльність індивідуума мала бути підкорена єдиній меті. Власне найбільш яскравою аналогією є людина як частина, гвинтик загального механізму – маси. Відповідно, дозвілля міських жителів, насамперед пролетаріату, студентської молоді та службовців мало носити винятково ідеологічний характер й спрямовуватися на досягнення конкретних

політичних задач. Вільний час для людини дає можливість для власного фізичного інтелектуального та духовного зростання, відтворення внутрішньої рівноваги. Згідно радикальних концепцій більшовиків 1920-х років людина мала використовувати період рекреації лише як зміну власної професійної діяльності, але направлену на досягнення конкретного результату. Так, наприклад, робітникам, що направлялися під час відпустки на село, адже багато робітників були тісно пов'язані з життям сільської округи, рекомендували проводити політичну агітацію, допомагати у створенні колгоспів, артільей, створювати осередки комсомолу та комітетів незаможників [6]. Оскільки для селян природно літня пора була досить гаряча, рекомендували здійснювати агітацію під час заготівель сіна, або жнив прямо у полі [7]. Подібні рекомендації надавалися також і студентам, які від'їжджали на село на літні канікули [8].

Організація дозвілля мас була прерогативою низових партійних та комсомольських організацій. В утопічних проєктах 1920-х років робітник, як найбільш свідомий представник «нового суспільства», майже не потребував якогось зовнішнього керування своїм дозвіллям. Рекреаційна діяльність людини регламентувалася здавна виробленою системою традиційної культури, в якій розумно поєднувалися періоди духовного та фізичного відпочинку, нормувалися сімейні стосунки тощо. Насправді вільний час мешканців міста був наповнений інформаційними ударами засобів масової інформації, пропагандистськими масовими діями, котрі завдяки радикальними методами більшовицької пропаганди мали зруйнувати роками створену традицію дозвілля людини.

У період НЕПу промисловість України було переведено на 5-денний робочий тиждень та 7-годинний робочий день, що по-суті було замаскованою реакцією на поширення безробіття в країні. Однак вільний час громадян був заповнений різноманітними політичними кампаніями – «Тиждень допомоги інвалідам», «місячник допомоги Червоного флоту», «День Всеобучу», «місячник ремонту казарм» тощо. Під час цих акцій відбувалися різноманітні масові дії – паради, вистави, читалися лекції, випускалися стінні газети. В одеській окрузі під час проведення кампанії «Місячник ремонту казарм» заборонялося влаштовувати будь-які інші свята та гуляння крім тих, що проходили в руслі цієї акції [9]. Студентська та робітничка молодь зобов'язувалися у вільний час брати участь у підготовці та проведенні цих кампаній [10].

У 1920-х роках проблема організації дозвілля перебувала на рівні утопічного проєктерства. Більшовицьке керівництво намагалось використати вільний час міського мешканця в першу чергу для виконання певних політичних або господарських завдань – збір коштів на армію або комунальні потреби, боротьбу з старими святами та обрядами, вдаючись до широко розрекламованих масових кампаній. Осередками організації такого політизованого дозвілля мали стати трудові колективи та добровільні об'єднання співмешканців в домах-комунах, житлових кооперативах тощо. Найважливішою ознакою такого дозвілля стає його масовість та примусовість. Так, студентів, які не хотіли брати участь у масових зборах, культпоходах тощо, пропонували навіть виключити з інституту [11]. Усі форми дозвілля, що відволікали людину від ідеологічного виховання, піддавалися переслідуванням. Заборонялися або не рекомендувалися для робітників пригодницькі авантюрні романи, фільми та вистави, закривалися шантан-кафе та театри, критикувалася легка танцювальна музика тощо. А у спорті культивувалися лише ті види, які можна було використати у підготовці солдат – крос, стрільба, важка атлетика, лижні змагання тощо.

В період форсованої модернізації економіки країни використання ентузіазму та ініціативи населення в трудовому змаганні було поставлено на загальнодержавні рейки. Першим заходом стало ліквідація усіх релігійних та традиційних святкових днів, які в

народі вважалися вихідними. В 1930 р. було запроваджено 5-денний пересувний робочий тиждень, за яким субота та неділя перестали бути вихідними днями. Святковим, а отже й неробочими, оголошувалося лише 5 революційних дат – 1 травня, 22 січня, 7 – 8 листопада [12].

Після відомої постанови «Про перебудову побуту» від 1930 р. організація дозвілля зазнає певних змін. Тепер дозвілля міських мешканців виносить за рамки заводських, фабричних або домових комітетів й концентрується в спеціально створених рекреаційних зонах. З 1930-х років поширюється практика укрупнення та концентрація зон відпочинку. Тепер під час планування нових поселень або реконструкції старих міст чи не найголовніше значення надається парковим зонам, в яких зосереджено спортивні та культурні заклади, ресторани тощо. Наприклад, в двох-трьох поверховій забудові міста Нова Каховка виділявся великий парк, що стає по-суті містоформуєчим елементом, в якому зосереджено будинок культури, театру та стадіон [13].

Виходячи з концепції про месіанську роль пролетаріату більшовицька політика звертається до цивілізаторського підходу у вихованні населення, що проявляється у продукуванні героїв маскульту. Тепер робітник-ударник має не тільки працювати ударно, але й культурно відпочивати. В побут робітників повертаються такі призабуті форми дозвілля як танці, походи до ресторану, спортивні змагання з тенісу або перегони вітрильних яхт.

Таким чином, якщо на початку свого існування тоталітарний режим у змісті виховання «нової людини» орієнтувався на робітничий ентузіазм мас, то з певною стабілізацією режиму помітно ухил до більш «буржуазної» політики впливу на населення через «окультурення» або «цивілізацію» дозвілля міського жителя.

1. Слущкий О. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію. – К., 1957; Шевчук Г. Культурне будівництво на Україні у 1921 – 1925 роках. – К., 1963; Роговин В. Луначарський о социалистическом образе жизни // Социологические исследования. – 1975. – № 4. – С. 159 – 170; Очерк истории советского радиовещания и телевидения. Учебное пособие. – М., 1972. – Ч. 1: 1919 – 1941; Безклубенко С. Розвиток культури в Українській РСР. – К., 1981.
2. Свята та обряди радянської України. – К., 1975; Соціалістична обрядовість на Україні. Історичний досвід та проблеми. – К., 1983; Келембетова В. Суспільно-побутові функції радянської обрядовості. – К., 1984.
3. Нариси української популярної культури. – К., 1998.
4. Лебина Н. Повседневная жизнь советского города. – М., 1999; Плаггенборг Ш. Революция и культура. Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма. – СПб., 2000; Dunham V. In stalin's time. Middleclass values in soviet fiction. – Cambridge, 1990.
5. Роговин В. Луначарський о социалистическом образе жизни // Социологические исследования. – 1975. – № 4. – С. 162.
6. Шейнин М. Рабочий в деревне. – М. – Л., 1925. – С. 10 – 11.
7. Політосвітробота на селі влітку. Збірник методичних статей. – Харків, 1927. – С. 12.
8. 1924 – Памятка студенту по работе в деревне на летних каникулах. Сборник. – Казань. – Б.Р. – 78 с.
9. Одеський Державний Обласний Архів. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 783. – Арк. 54.
10. Там само. – Арк. 80.
11. Опортуністи зривають роботу курсу // За комуністичні кадри. – 1931. – № 12 (10 березня).

12. Центральний державний архів Вищих Органів Влади та Управління України. – Ф. 1. – Оп. 5. – Спр. 242. – Арк. 5.
13. Пекарева Н. Новая Каховка. – М., 1958. – С. 16.

Андрій Бульвінський
(м. Київ)

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО УКРАЇНИ У XVI – СЕРЕДИНІ XVII СТ.: ІДЕОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЙНА ПРАКТИКА

Розглядаються ідеологічні концепції та практичні заходи російського уряду щодо українських земель у XVI – середині XVII ст.

Рассматриваются идеологические концепции и практические шаги российского правительства относительно украинских земель в XVI – XVII вв.

Так історично склалось, що зміст та характер російської політики щодо України протягом останніх століть суттєво впливав на перебіг державотворчих процесів в Україні та її геополітичне позиціонування. Тому розуміння історичних засад формування російських зовнішньополітичних ідеологічних концепцій та аналіз інтеграційних практик є сьогодні вкрай важливим для адекватного розуміння концептуальних основ нинішнього зовнішньополітичного курсу РФ щодо України.

В історіографії на сьогодні більш-менш детально розроблена лише перша частина цієї проблеми – щодо історичних засад формування російських зовнішньополітичних концепцій. Тут варто назвати роботи О.Є. Преснякова, Р.П. Дмитрієвої, Н.В. Сініциної [1] та інших. Існують і загальні роботи, які характеризують російську зовнішню політику цього періоду (К.В. Базилевич, А.Л. Хорошкевич, М.М. Кром, Д.І. Мішко [2]). Проте в історіографії майже відсутні спеціальні роботи, що аналізують російські інтеграційні практики щодо України. Саме аналізу цієї проблеми і присвячена дана стаття.

Російська політика щодо України у середині XVII ст. була логічним продовженням традиційного московського зовнішньополітичного курсу, відповідно до якого Московська держава вважала себе єдиним історичним спадкоємцем Київської Русі, єдиним центром, який має об'єднати навколо себе всі руські та східнослов'янські землі.

Вперше офіційно нова політична доктрина Московської держави, яка розглядала Руську землю як єдине політичне ціле, верховна влада над якою від великих київських князів через володимирських законно перейшла до великих князів московських, була публічно обґрунтована великим князем московським Іваном III в листопаді 1470 р. під час переговорів з новгородським послом Микитою Ларіоновим [3].

Паралельно зі зростанням території вищі правлячі кола Московської держави дедалі системніше починають надихатися ідеями про загальноруський характер влади великого московського князя й дедалі наполегливіше намагаються обґрунтувати панрусистську концепцію безперервної династичної спадкоємності московських володарів – Рюриковичів, з якої випливало патримоніальне право на всі руські землі, а передусім – на «першопрестольний Київ» як прадавню «государеву отчину».

Першим офіційним ідеологічним документом, у якому загальноруський характер великокнязівської московської влади обґрунтовувався через утвердження думки про її божественний характер та про спадкування московськими князями прав київських князів, стало «Сказання про князів Володимирських», перша редакція, якого з'явилася до